

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

MODERN DÖNEM MİSİR SİYASİ ŞİİRİ VE KONULARI*

MODERN EGYPT POLITICAL POETRY AND ITS TOPICS

Muhammed Recai GÜNDÜZ

Dr. Öğretim Görevlisi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati
ABD, gunduzz@gmail.com, orcid.org/ 0000-0001-8226-1439

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01 Mart 2021/01 March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 07 Haziran 2021 /07 June 2021

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2021 / 25 July 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2021

Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 742-767.

Cite as / Atıf: Gündüz, Muhammed Recai. "Modern Dönem Mısır Siyasi Şiiri ve Konuları [Modern Egypt Political Poetry and Its Topics]". İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/2 (Temmuz/July 2021), 742-767.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

---

* Bu makale Prof. Dr. İsmail Güler'in danışmanlığında hazırlanan "Haşim Er-Rıfai Örneğinde Arap Siyasi Şiiri" adlı doktora tezinin ilgili bölümlerinden faydalanılarak yazılmıştır.

Öz

Modern zamanların Arap edebî başlangıcı, Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi ile başlar. Fransızların yaklaşık olarak üç yıl süren bu işgali hem sosyal hem siyasî hem de kültürel olarak Mısır'ı derinden etkilemiş bu süreçte Mısır, birçok büyük siyasî olay yaşamıştır. Bu olaylar; işgal, işgal girişimleri, devrimler ve yerel hükümetlerin politikaları şeklinde sınıflandırılabilir. Buna bağlı olarak Mısır'ın modern dönem edip ve şairleri, yaşamış oldukları karmaşık ve hareketli siyasî şairlerine konu edinmekten kaçınmamışlardır.

İslam dünyasında yaşanan her bir siyasî olay bir diğer Müslüman ülkeyi doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde etkisi altında bırakmıştır. Mısır'da yaşanan siyasî gelişmelerin hemen hepsi Türkiye'de ve diğer İslam ülkelerinde de benzer şekilde gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bu olayların nasıl geliştiğini, ülkenin nasıl bir tutum sergilediğini ve bu olaylara karşı ülkenin nasıl muhafaza edileceğini öğrenmek, bu olayları şairlerine konu edinen şairleri tanımaktan ve şairlerini incelemekten geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Siyasî Şiir, Mısır, Arap Şiiri, Modern Şiir

Abstract

The beginning of Arab literary of modern times starts with the occupation of Egypt by French soldiers (1798-1801). The impression left by the French occupation, which lasted for about three years, on the social, political and cultural structure of Egypt is profound. In the period following this occupation, Egypt went through many major political events. These events can be classified as occupation, occupation attempts, revolutions, and the politics of local governments. Consequently, modern Egyptian man of letters and poets did not hesitate to make the complex and dynamic politics they lived through into their poems. No political events in the Islamic world take place independently from another Muslim country, and these events affect each other. Almost all of the political developments in Egypt realize in a similar manner in Turkey and other Islamic countries. Therefore, learning how these events developed, how they were defended and how to protect the country against these incidents requires getting to identify the poets who have taken this kind of poetry as the theme of their poems and examining their poems.

Keywords: Poetry, Political Poetry, Egypt, Arab Poetry, Modern Poetry

Extended Abstract

Modern Arab history has witnessed many political and social developments since 19th century. Egypt has become a problematic region due to political instability, especially in the last period of the Ottoman Empire. The attempts to capture the region by many foreign powers, especially the British and the French, left the Ottoman Empire in a desperate situation. Since Mehmet Ali Pasha, who was appointed as the governor of the region, was not successful enough at the point of freedom of Egypt, they lived under British colonization for years and tried to gain strength from Arab nationalism to get rid of this situation. Although the nationalization policies that were initiated with the coming to power of Gamal Abdel Nasser excited the Egyptian people, many states, especially the USA, which took over the legacy of Britain, tried to keep Egypt under its control.

Dealing with political tensions, Egypt faced problems such as economic difficulties, imbalances in income distribution, poverty, corruption, dominant and despotic rule, nepotism and the inability of the people to have a voice in the administration of the country. Egypt, which survived the occupation of foreign powers, was exposed to the cruelty, injustice and corruption of its own country's rulers this time.

Arab poets, who were affected by these developments, did not neglect to use their thoughts, recommendations and poetry in this context within the framework of their own cultural criteria and political ideas. Especially the number of poets who combine the occupation attempts and oppression regimes they were subjected to with the concept of freedom is quite high.

The poems that these poets criticize against these events and write for other purposes are called political poetry. In other words, Political poetry is a type of poetry in which features of poetry such as satire, praise, and scolding are used in line with a goal. In this genre of poetry, a political view, party or thought is criticized, satirized or praised.

Political poetry, which has existed since ancient times and emerged with the increase of the Umayyad period political and sectarian groups, almost came to an end towards the end of the 19th century. However, the political process that started with the French operation in Egypt in particular, started to gain importance again as a result of the invasion attempts of Western countries to Arab countries after the First World War.

The number of poets dealing directly or indirectly with politics is quite high. Barûdi, Ahmed Shavkî, Sayyid Qutb, Ali el-Jârim, Abdurrahman Shukri, Ahmed Muharram, Ismail Sabrî, Mahmud Ghuneym and Abbad Mahmud al-Akkâd came first among these. While some of the political issues mentioned in those poems were directly related to politics and political parties, some of them were indirectly related. For example, criticisms of politicians, leaders, and rulers or their politics are seen directly related to politics. However, it can be said that an exiled poet's handling of his longing for his homeland or issues related to Islamic issues can be seen as indirectly related to politics.

Politics, which means in the dictionary undertaking management and carrying out activities, is the art of managing people. Therefore, the politician manages the internal affairs of his country as well as manages his relations with other countries within the framework of protecting the interests of his own country.

On the other hand, political poetry is a type of poetry in which the characteristics of poetry such as satire, praise, and criticism are used for a purpose. In this type of poetry, a political opinion, party or thought is criticized, satirized or praised. According to Hanân Abdurrahman's definition, political poetry is the poet's treatment of subjects such as politics, regime, democracy, election, war, colonialism, martyrs and heroes. It is one of the arts of poetry that the poet tries to solve by expressing a problem he aims with couplets. As in the past, as the management and authority systems in the modern period are also concerned with issues such as education, health, etc., which affect the social structure, political developments affect social life and are in an inseparable relationship with each other. Therefore, the state is the most important factor affecting the society. One of the ways of conveying social problems to the state is that poets seek solutions to these problems by expressing these problems in different turn of expressions.

Giriş

Edebiyat ve şiir, içinde doğduğu toplumun yaşadığı siyasî ve sosyal olaylarından etkilenir ve bu etki kendisinde iz bırakır. Zira edebiyat; toplumun geçirdiği siyasî, sosyal ve kültürel değişimlerin aynası konumundadır. Bu nedenle siyasî olayların edebiyata yansması kaçınılmazdır. Bir ülkenin tarihini yazacak olan kişiler, yaşanan siyasî değişim ve dönüşümleri yansıtacakları için bu edebî eserleri göz önünde bulundurmaları zorundadırlar. Bu münasebetle Mısır'ın geçirdiği siyasî, sosyal, edebî ve kültürel değişimleri bu edebî mahsuller üzerinden takip etmek mümkündür.

1798 Fransız İşgali Mısır tarihinde modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Yaklaşık 3 yıl süren bu işgal sürecinde Mısır halkı ile Fransızlar arasında sürekli çatışma ve mücadeleler baş göstermiştir.¹

Napolyon'un Mısır'a düzenlediği askerî harekât, Arap edebiyatı ve tarihinin bir dönüm noktası sayılmıştır. Bu harekât; Batı'nın İslam dünyasına kültür, edebiyat, ekonomik ve siyaset alanında nüfuzunun başlangıcı olarak görülür. Napolyon'un ordusunda yer alan doktor, edip, şair, eleştirmen, filozof ve zanaatkarlar sayesinde Mısırlılar, Avrupalılar ile yoğun ilişkiler içerisine girmiştir. Napolyon'un beraberinde getirdiği bu bilginler, Mısır'da okul, enstitü, rasathane, kütüphane, matbaa, ilmi ve edebi çalışmaların yapılacağı birçok merkez açmışlar bununla beraber iki Fransızca dergi çıkarıp bir Arapça yayınevi kurmuşlardır. Bütün bu kuruluşlar, Mısır'da her alanda ilim, bilim ve araştırmanın yoğunlaşma sürecini başlatmıştır.² Ne yazık ki edebiyat bu dönemde Ezher Üniversitesi'nde okutulan İslamî ilimler dışında hiçbir etki göstermemiştir.³

Bu dönemde Mısır halkının en önemli müktesebatından birisi özgürlük ve bağımsızlık şuurudur. Bu şuur, Mısır'ın salt siyasetten kurtulup düşünce hayatına, oradan da edebiyat alanına geçişini ivedileştirmiştir. Yine bu dönemde Mısır, çok büyük siyasî krizlere, çatışmalara ve çalkantılara şahit olmuştur. Filistin trajedisi, 1952 Devrimi ve Üçlü Düşman Hamlesi⁴ bunların başında gelmektedir.

Bütün bu siyasî ve kültürel değişimlerden etkilenen Mısırlı edipler ve şairler kendi parti, düşünce ve duruşlarına göre bu meseleleri değerlendirmiş ve ele almışlardır.

1.Siyasî Şiir

Sözlükte yönetimi üstlenme ve işleri yerine getirme gibi anlamlara gelen siyaset, milletleri yönetme sanatıdır. Dolayısıyla siyasetçi, ülkesinin işlerini yönettiği gibi diğer ülkelerle olan ilişkilerini de kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda yürütür.

¹ Şevkî Dayf, *el-Edebî'l-'Arabîyyü'l-mu'âsır fî Mısır* (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1992), 12.

² Hannâ el-Fâhûrî, *el-Cami 'fî Edebî'l-'Arabîyyi'l-hadîs* (Beyrut: Daru'l-Ciyl, 1986), 11; Ahmed Heykel, *Tatavvuru'l-edebî'l-hadîs fî Mısır*, (Kahire: Daru'l-Me'ârif, t.y.), 25.

³ Corci Zeydân, *Tarîhu'l-adâbi'l-lûğati'l-'Arabîyye* (Mısır: Hindâvi Eğitim Kurumu Yayınları, 2012), 1179.

⁴ Süveyş Krizi, Süveyş Savaşı ya da İkinci Arap-İsrail Savaşı, 1956 yılında, bir tarafta Mısır, diğer tarafta İngiltere, Fransa ve İsrail ve üçüncü tarafta Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler'in olduğu, diplomatik ve askeri karşılaşmalarla gerçekleşmiş krizdir.

Siyasi şiir ise hiciv, övme, yerme gibi şiirin özelliklerinin bir hedef doğrultusunda kullanıldığı bir şiir türüdür. Bu tür şiirde bir siyasî görüş, parti veya düşünce eleştirilir, hicvedilir veya methedilir.⁵ Hanân Abdurrahman'ın tanımına göre siyasî şiir şairin; siyaset, rejim, demokrasi, seçim, savaş, sömürge, şehit ve kahramanların övülmesi gibi konuları ele aldığı şiir türüdür. Şairin hedeflediği; şiir sanatlarını kullanarak beyitlerde bir sorunu dile getirip bu sorunu çözme çabasında olmasıdır.⁶ Yönetim ve otorite sistemleri sosyal ve toplumsal yapıyı etkileyen eğitim, sağlık vb. meselelerle ilgilendiğinden dolayı geçmişte olduğu gibi modern dönemde de siyasî gelişmeler sosyal hayatı etkilemekte ve birbiri ile iç içe geçerek ayrılmaz bir ilişki halini almaktadır. Bu nedenle devlet, toplumu etkileyen en önemli unsur konumundadır. Şairlerin, farklı üsluplar ile sorunları dile getirerek bu sorunlara çözüm aramaları, toplumsal ve sosyal problemleri devlete ulaştırmanın yollarından biridir.⁷

Emevî dönemindeki siyasî ve mezhepsel grupların artmasıyla birlikte ortaya çıkan siyasî şiir, uzun bir müddet var olmasına rağmen XIX. yüzyılın sonlarına doğru neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Şu kadar ki özelde Mısır'da Fransız hareketiyle başlayan siyasî süreç ile genelde Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı ülkelerin Arap ülkelerini işgal girişimleri, siyasî şiirin yeniden canlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönem sanat açısından gelişme kaydetmesine rağmen halka sunulmak istenen mesajların doğrudan anlaşılabilmesi için şairler mesajlarını ancak belagat sanatından yoksun, yalın bir dille ifade edebilmişlerdir.⁸

2.1. Siyasî Şiirin Konuları

2.1. Vatan Sevgisi ve Özlemi

Vatan sevgisi veya vatanperverlik, kişinin yaşadığı veya doğduğu ülkenin bir parçası olduğunu hissetmesi, onu müdafaa ve muhafaza etmek için üzerine düşen görevi yerine getirme şuurunu, geçmişi ile övünme ve geleceğin tesisi için de mücadele etmesidir. Dolayısıyla vatan sevgisini konu alan şiirleri; şairin bu hissiyatı, vatanına duyduğu sevgi ve özlemi şiirlerinde duyurmasıdır.⁹ Arap edebiyatının en eski temalarından biri olan vatan sevgisi ve vatana duyulan özlem içerikli şiirler, siyasî şiirlerde en fazla işlenen konuların başında gelir. Bu temanın daha ziyade milliyetçi duygular ile kabile özlemi ve taassubu gibi amaçlar için kullanılmasının nedeni eski dönemlerde Arap toplumları arasındaki kabile çatışmaları, savaşlar ve yaşam tarzlarının bir gereği vatanlarından uzak yaşamaları olarak gösterilebilir. Aynı zamanda bu tema, modern dönemde siyasî tutumlarından dolayı sürgüne gönderilen veya maruz kaldıkları işgallerden dolayı bağımsızlık mücadelesi veren şairlerin vatana olan sevgi ve özlemlerinin farklı bir ifadesi olarak da değerlendirilebilir. Modern dönem Mısır'ında birçok şair, işgalci devletlere ve otoriter rejime karşı tutum sergilemelerinden dolayı sürgüne

⁵ Hannâ el-Fahûrî, *Tarihü'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrut: Mensûrâti'l-Mektebeti'l-Bulsiyye, 1987), 267.

⁶ Gadbân Zeynep, *Mezâbiru's-Şi'ri's-Siyasî fî Şi'ri Halil Mutrân*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Cezayir: Muhammed Boudiaf üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2016), 7.

⁷ Habib er-Râvî, *eş-Şi'ru's-Siyasî fî'l-'Irakî'l-Hadîs*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Beyrut: Amerikan Üniversitesi, 1954), .2.

⁸ Salih Tur, *Modern Arap Edebiyatının Ünlü Şairi Nizâr Kabbânî ve Poetikası*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 258.

⁹ Muhammed Muhammed Hüseyin, *İtticâhât Vataniyye fî's-Şi'ri'l-'Arabîyyi'l-mu'âsir*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984), 2/184.

gönderilmiştir. Bu nedenle modern dönemde vatan özlemini şiirlerinde dile getirenlerin çoğu sürgünde olan şairlerdir.

İnsanoğlu sosyal bir varlık olduğundan içinde bulunduğu toplumdan bağımsız yaşayamaz. Vatanında gerçekleşen her bir mesele ve hadiseye karşı verdiği tepki; komşusunda, mahallesinde, köyünde veya şehrinde meydana gelen her bir olaya verdiği tepki ile eş değerdir. İnsan kişisel ve toplumsal her felaketten etkilenir, acı çekenin acısını taşır, mutlu olanın ise mutluluğunu paylaşır. Yapısı itibarıyla insan bu durumda iken, olaylara en içten ve duygusal reaksiyon gösteren şair ve ediplerin böylesi hadiselerle tepkisiz ve sessiz kalmaları düşünülemez.¹⁰

Urâbî Devrimi, 1882 yılında İngilizlere karşı başarısızlıkla sonuçlandı ve bu ayaklanmanın liderleri Seylan adasına (Sri Lanka)¹¹ sürgüne gönderildiler. Uzak ülkede sürgüneyken hem aileleri, akrabaları ve dostlarından ayrı kalmanın hem de her dâim çoğunluğun ve gücün yanında olan insanlar tarafından terk edilip yalnız bırakılmanın acısı ve hüznü içerisindeydiler. Sürgüne gönderilenlerden biri de Bârûdî'dir. Sürgünde 17 yıl kalan Bârûdî, bu durumu fırsata çevirip kendisini en güzel şekilde yetiştirerek İngilizce öğrenmiştir. Sürgünde olduğu dönemde ediplerle sürekli mektuplaşan Bârûdî, şiirden ayrı kalmamış ve yazmaya devam etmiştir. Şiirlerinde vatanına, ailesine, akrabalarına ve dostlarına duyduğu özlemi dile getirmiş, vefat eden dostlarına mersiyeler yazmıştır. Vatanından ve yakınlarından uzakta, vatan özlemi içinde Seylan'da yazdıkları onun en dokunaklı şiirleridir. Geniş bir müktesebata sahip olan Bârûdî'nin Türkçe ve Farsçayı bilmesinin yanında Fransız ve İngiliz dil ve edebiyatına hâkim olması şiirinin muhtevâsını zenginleştirmiştir. Mısır'dan ayrılırken dile getirdiği şu dizeler ne derece acı çektiğini gözler önüne sermektedir:¹²

مَحَا الْبَيْنُ مَا أَبَقْتُ عُيُونَ الْمَهَا مَنِّي فَشَبِّتُ وَمَ أَقْضِ اللَّبَانَةَ مِنْ سَنِّي
عَنَاءٌ وَيَأْسٌ وَاشْتِيَاقٌ وَعُزْبَةٌ أَلَا شَدَّ مَا أَلْقَاهُ فِي الدَّهْرِ مِنْ غَبْنِ
فَإِنْ أَكُّ فَارَقْتُ الدِّيَارَ فَلِي بِهَا فَوَادُّ أَصَلَّتْهُ عُيُونَ الْمَهَا مَنِّي¹³

Ayrılık sevgilinin gözlerinin bende bıraktıklarını da aldı götürdü

Artık yaşım ile kendimi kandıramayacak kadar yaşlandım

Sıkıntı, umutsuzluk, özlem ve gurbet

Bakar mısın dünyada ne kadar sıkıntı çektiğime

¹⁰ Ubeyde eş-Şibli, *Şi'ru'l-Gurbe 'Ani'l-vatani beyne'l-kadimi ve'l-badîs*, (Katar: Dirâsât fi'l-Edebi ve'l-Fen, 2018), 15.

¹¹ Resmî adıyla Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti Güney Asya'da, Hindistan'ın 31 kilometre güneyinde ve Hint Okyanusu'nda bulunan bir ada ülkesidir. 1972 yılından önce Seylan olarak bilinirdi

¹² Abdurrahman er-Rafî'i, *Şu'arau'l-Vatanîyye fi Mısır*, (Kahire: Daru'l-Me'arif, t.y.), 24; Ömer ed-Dusûkî, *Mahmud Samî el-Barûdî*, (Kahire: Daru'l-Me'arif, t.y.), 25; Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fi Mısır*, Kahire: Daru'l-Me'arif, 1992, s.91.; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Barûdî", İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), V, 1992, 90-91.

¹³ Mahmud Samî el-Barûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, thk. Ali el-Carim-Muhammed Şefik Ma'ruf (Beirut: Mektebetu'l-'Avde, 1998), 625.

Memleketten ayrılmış olsam da benim orada

Sevgilinin gözlerini benden saklayan bir gönlüm vardır.

Bârûdî bu şiirinde geride bıraktığı vatanını, ailesini ve dostlarını göremeyecek olmanın hüznünü, mahrum kaldığı sevgilisinin gözleri ile tasvir ederken vatandan ayrılmanın da ne derece zorlu ve fena bir durum olduğunu “hayatında gördüğü en zor sıkıntı” olarak nitelemiştir. Şiirde, Arabistan ceylanı (oryx) anlamında kullanılan *المها* kelimesi alımlı ve gözleri güzel olan kadına teşbih edilmiştir.¹⁴

Vatan sevgisini perçinlemesi, vatanına daha içten bağlanması, onun güzelliklerini ve değerini yeniden keşfetmesi Seylan'da geçirdiği sürgün hayatı sayesinde.

أَرَاكَ الْحِمَى شَوْقِي إِلَيْكَ شَدِيدُ
وَصَبْرِي وَنَوْمِي فِي هَوَاكَ شَرِيدُ
مَضَى زَمَنٌ لَمْ يَأْتِنِي عَنْكَ قَادِمٌ
بُشْرَى وَلَمْ يَعْطِفْ عَلَيَّ بَرِيدُ
وَحِيدٌ مِنَ الْخُلَانِ فِي أَرْضِ غُرْبَةٍ
أَلَا كُلُّ مَنْ يَبْغِي الْوَفَاءَ وَحِيدٌ¹⁵
لَا فِي سِرْنَدِيْبٍ لِي خِلٌّ أَلُوْدُ بِهِ
وَلَا أَنْيْسٌ سِوَى هَمِي وَإِطْرَاقِي¹⁶

Ey Ülkemin bitkileri! Sizi olan özlemim büyüktür

Aşkından uykularım kaçtı ve sabrım da sönüktür.

Çok zaman geçti senden birinin bana gelmediği

Ve bir postacının yanıma uğramadığı

Gurbet ellerde dostlardan ayrı yalnızım

Her vefa bekleyen yalnız mı olacaktı!

Seylan'da ne vakit geçirebileceğim bir dostum

Ne de acı ve hüznüm dışında bir arkadaşım var

Gurbetin faydası kadar zararları da dokunmuştur. Bârûdî çok büyük sıkıntılar çekmiş ve hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hastalıktan ötürü bünyesi zayıflayan, gözlerini ve işitme duyusunu kaybeden Bârûdî, bu süreci şu şekilde anlatmaktadır:¹⁷

كَيْفَ لَا أُنْدُبُ الشَّبَابَ وَقَدْ أَصْبَحْتُ كَهْلًا فِي مِحْنَةٍ وَأَعْتَرَابِ
أَخْلَقَ الشَّيْبُ جِدَّتِي وَكَسَانِي خِلْعَةً مِنْهُ رَثَّةَ الْجِلْبَابِ¹⁸

Sıkıntı ve gurbette yaşlanmışken

¹⁴ Barûdî, *Dîvânu'l-Barûdî*, 625.

¹⁵ Barûdî, *Dîvânu'l-Barûdî*, 143.

¹⁶ Barûdî, *Dîvânu'l-Barûdî*, 370.

¹⁷ Ömer ed-Dusûkî, *Fi'l-edebe'l-hadîs*, (Beirut: Daru'l-Fikr, 1973), 2/223.

¹⁸ Barûdî, *Dîvânu'l-Barûdî*, 68.

Gençliğimin yasını nasıl tutmam ki

Yaşlılık enerjimi söndürdü ve bana

Hibe olarak elbiselerin en eskisini giydirdi.

Bârûdî şiirinde gurbetin ve gurbette çektiği sıkıntılarının kendisini ihtiyarlattığını ve bu ihtiyarlığın bütün enerjisini emerek onu gül gibi soldurduğunu ifade etmektedir. Henüz vatandan ayrılırken vatan özlemine dair şiirlerini yazmaya başlayan Bârûdî, gurbette geçirdiği onca yılın kendisinde bıraktığı izleri, gördüklerini ve hissettiklerini, vatanına olan özlemini tasvir ederek dile getirmiştir. 17 yıllık sürgün ağır hastalığa yakalanmasına neden olmuş ve ancak bu sayede dönemin yöneticilerinin izni ile 1900 yılında tekrar vatanına dönebilmiştir. Mısır'a dönmesi "edebiyat bayramı" olarak nitelendirilmiş, evi; ediplerin, şairlerin ve tenkitçilerin merkezi haline gelmiş ve burada edebî çalışmalar sürdürülmüştür.¹⁹

Modern Arap şairlerinin en meşhuru olan Ahmed Şevkî, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla İngiliz sömürgeciliğine karşı hareket eden yönetimin yanında yer alması nedeniyle 1914 yılında İspanya'ya sürgüne gönderilmiştir. Ahmet Şevkî'nin şiir yönelimi; İspanya sürgününden önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sürgüne gönderilmeden önce saray şairi olarak addedilmiş ve şiir muhtevasının neredeyse hepsi, o dönemde yönetimde olan 2. Abbas çerçevesinde gelişmiştir. Ahmed Şevkî Avrupa edebiyatından etkilenmiş olsa da klasik şairler gibi her fırsatta yönetimi ve sarayı öven şiirler kaleme almıştır. Ancak İspanya'ya sürgün edilmesi ile Endülüs'te kaldığı beş yıl içerisinde çektiği sıkıntılar, içinde alevlenen vatan sevgisi ve özlemine dair şiirler yazmasına vesile olmuştur. Sürgünden döndükten sonra da bu duygularla şiir yazmış, tam bir halk şairi olmuştur.²⁰ Sarayla bağını koparan Ahmet Şevkî, şiirlerinin muhtevasını saraydan bağımsız serbest ve geniş tutmuştur. Bu nedenle Ahmet Şevkî'nin son dönemlerinde yazdığı şiirleri, gençliğindeki şiirlere göre daha güçlüdür.²¹ Sürgünden 1920 senesinde döndüğünde ülkesine duyduğu özlemi şu beyitlerle ifade etmiştir:

وَيَا وَطَنِي لَقَيْتُكَ بَعْدَ يَأْسٍ كَأَنِّي قَدْ لَقَيْتُ بِكَ الشَّبَابَا
وَلَوْ أَنِّي دُعَيْتُ لَكُنْتُ دِينِي عَلَيْهِ أَقَابِلُ الحَتَمِ المَجَابَا
أُدِيرُ إِلَيْكَ قَبْلَ البَيْتِ وَجْهِي إِذَا فَهَتْ الشَّهَادَةَ وَالمَتَابَا

Ey Vatanım! Ümitsizlikten sonra kavuştum sana

Sanki sende gençliğimi bulmuş gibiyim

Ölüme çağrıldığımda dinim sen olurdun

Ve bu din üzere canımı verirdim.

¹⁹ Dusûkî, *Fi'l-edebi'l-hadîs*, 224-225.

²⁰ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'asır fi Mısır*, 119-120.

²¹ Rafî'î, *Şu'aran'l-vatanîyye fi Mısır*, 46.

Şehadet ve dönüş zamanı geldiğinde

Kabe'den önce sana dönerdim.

Konusu vatan sevgisi olan şiirler, yalnızca vatandan uzakta yazılan ve özlem içeren şiirlerden ibaret değildir. Bilakis ülke içindeki siyasî ve sosyal durumlara karşı halkı uyandırmak, medeniyeti ve kültürünü övmek de vatan sevgisine dair yazılan şiirlerden sayılır. Özellikle işgal ve zulüm altında olan halklar, ruhlarına iyi gelecek, kendilerini cesaretlendirecek ve coşturacak bir şey bulamadıklarında, yönlerini eski görkemli tarih ve medeniyetlerine dönerler. "Nil şairi" olarak tanınan edip Hâfız İbrahim de ülkesinin siyasî süreçlerde maruz kaldığı sıkıntılardan ötürü "Vatanım" adlı şiirini kaleme almış ve vatan sevgisini dile getirmiştir. Daha sonra bu şiiri Kızlar Okulu'na destek amacıyla yapılan törende okumuştur.²²

كَمْ ذَا يُكَابِدُ عَاشِقٌ وَيُلاقِي فِي حُبِّ مِصْرَ كَثِيرَةَ العُشَّاقِ
إِنِّي لِأَحْمَلُ فِي هَوَاكِ صَبَابَةً يَا مِصْرُ قَدْ خَرَجْتَ عَنِ الأطْوَاقِ
لَهْفِي عَلَيْكَ مَتَى أَرَاكَ طَلِيقَةً يَحْمِي كَرِيمَ جِهَاكِ شَعْبَ رَاقِي

Çokça aşığı olan Mısır sevgisinden

Aşık ne sıkıntılar çekiyor ve rahatından vazgeçmiyor

Ben sana olan aşkımdan derin özlem duyuyorum

Ey Mısır! Bu özleme artık tabammülüm yok

Ab bir bilsem ne zaman göreceğim seni hür

Ve yüce bir halkın toprağını koruduğunu

İngilizlerin Mısır'dan çekilmesine sevinen Hâfız İbrahim "Kurtuluş Günü" adlı şiiri ile bu sevincini ifade ederek bu bağımsızlığın gurbete sürgün edilen veya zindana atılan edip dostlarının geri dönmesine ve kurtulmasına vesile olacağını ummaktadır.²³

أَشْرِقُ فَدَتَكَ مَشَارِقُ الإِصْبَاحِ وَأَمِطْ لِتَامَكَ عَن نَهَارِ ضَاحِي
بَوْرَكَتَ يَا يَوْمَ الخَّلَاصِ وَلَا وَنْتَ عَنكَ السُّعُودُ بِعُدُودِ وَرَوَاحِ
بِاللهِ كُنْ مُنْمَأً وَكُنْ بُشْرَى لَنَا فِي رَدِّ مُغْتَرَبٍ وَفَكَ سَرَاحِ

Doğ ey Mısır, sabahın ışıkları sana feda olsun

Peçeni kaldır aydınlık olan günden

Mübarek olsun en kurtuluş günün

²² Arif Hiccâvî, *İhyau'ş-şi'ri*, (Kahire: Daru'l-Maşrık, 2018), 444.

²³ Ahmet Yıldız, *Nil Şairi Hâfız İbrahim ve Siyasî Şiirleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 78.

Sabah akşam hep bahân açık olsun

Bize bereket getir ve müjdecî ol

Gurbette olanların geri dönmesi ve esirlerin serbest bırakılmasında

2.2. Arap Milliyetçiliği

Siyasi anlamda Müslümanlar arasında milliyetçilik fikrinin yayılması, Batı dünyası ile yoğun temasa geçilmesiyle beraber başlamıştır. Fransız İhtilâliyle birlikte Müslümanlar, Avrupa'da yaygın olan 'anavatan' ve 'milliyet' gibi fikirleri, Avrupa'da bulunan Türkler ve Mısırlı Araplar aracılığıyla XIX. yüzyıl başlarında öğrenmişlerdir. Bu anlamda Mısırlı edip muallim Rifâ'a et-Tahtâvî, Araplar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılmasındaki önemli isimlerden biridir. Mısır'ın aydınlanması denilen "nahda" hareketinin önderlerinden sayılır. Tahtâvî 1826-1831 yılları arasında Fransa'da bulunmuş ve 1834 yılında yayımladığı kitabında²⁴ orada edindiği tecrübelerini aktarırken milliyetçilik ile ilgili kavramlara da vurgu yapmıştır. Milliyetçilik akımı, Mısır'da Avrupa'nın Müslümanlar aleyhine ilerleyişine ve İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarına karşı İslâm modernizmi ve Mısır milliyetçiliği şeklinde gelişerek ülkede kendini farklı bir pozisyonda göstermiştir.²⁵ Arap coğrafyasının tamamına hâkim olacak milliyetçilik hareketlerinin başlamasına öncülük etmiş ve modern dönemde bu akımın başlamasında önemli rol oynamış olan Napolyon'un 1798 yılındaki harekâtı da Mısır'da milliyetçilik fikirlerini yaymış ve gerekli ortamı hazırlamıştır.

Yine siyasî anlamda 1948 yılında yaşanan Filistin trajedisi, sadece Filistinlilerin değil bütün Arap ülkeleri arasında bir bilinçlenmenin başlamasına vesile olmuş hem duygusal hem de siyasi anlamda birleştirici bir rol oynamıştır. Mısırlı devlet adamı Cemâl Abdunnâsır'ın da Mısır'da Arap milliyetçiliği fikrini büyük Arap kitleleri ile buluşturması nedeniyle adı ön plana çıkmıştır.²⁶

Klasik dönem şiirlerinde edebî anlamda milliyetçilik teması yokken Modern Arap şiirinin en önemli temalarından biri olmuştur. Arap ülkelerinin sömürgeci işgallere maruz kalması neticesinde bu akım o dönemde bir ideoloji haline gelmiş Arap şairlerinin şiirlerinde işledikleri en temel konuyu teşkil etmiştir.²⁷ XIX. yüzyılda başlayan Arap milli kalkınma şuurunun doğuşu ile milliyetçi şiirlerin ortaya çıkışı birbirine paraleldir. Ancak bu çıkış, yağmurun ilk damlasından ibarettir. Anayasa ve özgürlük hareketiyle başlayıp kök salan Arap siyasî şiiri daha sonraları sömürge altına giren Arap ülkelerinin Birinci Dünya Savaşı'na kadarki zaman diliminde varoluş, milliyetçilik mücadelesi ve Batı sömürgeciliğine olan tepkisellik ile yeni bir boyut kazanmıştır.²⁸

²⁴ "Tahlisu'l-İbrîz" kitabı, modern zamanda batılılaşmanın ve o zaman ortaya atılan "iktibas, kadın ve özgürlük meseleleri" gibi konuların teorik temelinden bahseder.

²⁵ Bayram Soy, Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar, *Bilg*, 30 2004, 176-177.

²⁶ Zafer Ceylan, Modern Arap Şiirinde *Mito Poetik İsyân Temmûzî Şiir Hareketi* (Ankara: Çizgi Kitabevi yayınları, 2019), 189.

²⁷ Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri* (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 211.

²⁸ Ömer ed-Dakkâk, *el-İtticâbu'l-kavmî fi Şi'rî'l-'Arabî'l-badîs*, (Halep: Mektebetu's-Şark, 1963), 416.

Hâfız İbrahim, Ali el-Cârim (1881-1949), Ahmed Muharrem (1877-1945) ve Mahmud Guneym (1902-1972) Mısır'da, Arap milliyetçiliğini şiirlerine yansıtan şairlerin önde gelenleridir.²⁹ Kahire doğumlu Ahmed Muharrem Türk kökenli olmakla beraber Mısır'a olan sevgisinden ve Mısır'ı bölünmez ve bağımsız bir ülke olarak görmek istediğinden her türlü yabancı işgal ve istilaya karşı ayaklanmalara ve devrimlere destek olmuş milliyetçiliği ve Arap birliğini konu edinen şiirler kaleme almıştır.³⁰

أُمَمَ الْعُرُوبَةِ جَاءَ يَوْمُكَ فَاغْلِبِي   وَإِلَى مَكَانِكَ فَاغْلِبِي وَتَقَدَّمِي
لَكَ فِي فَمِ الْأَحْدَاثِ دَعْوَةٌ صَارِحٍ   يَنْفِي الْقَرَارَ عَنِ الشُّعُوبِ النَّوَمِ
فَدَعِيَ الْمَضَاجِعَ وَأَنْفُضِي عَنْكَ الْكَرَى   وَخُذِي السَّبِيلَ إِلَى الْمَقَامِ الْأَعْظَمِ
ضُمِّي الْقَوْمَى وَتَجَمَّعِي فِي وَحْدَةٍ   عَرَبِيَّةٍ تَحْمِي الْإِلْوَاءَ وَتَحْتَمِي
لَا تُؤْثِرِي الْعَيْشَ الدَّلِيلَ وَجَانِي   حُلُقَ الضَّعِيفِ وَشِبْمَةَ الْمِسْتَسْلِمِ

Ey Arap halkları, artık gün senin günün bunu bil

Ayağa kalk ve layık olduğun yere doğru ilerle

Her olayda sana apaçık bir davet vardır

Tüm halklara uykuyu haram edecek

Uyumayı bırak ve uykuyu kendinden defet

Artık en büyük makama doğru yol al

Toplan ve güçlerini birleştir

Sancağı koruyacak ve kendini koruyacak Arap birliği için

Muharrem, bu şiirinde Arap milletlerinin artık ayaklanması, kenetlenmesi, bir araya gelmesi ve güçlenmesi gerektiğini vurgularken bu birlikle hem Arapçılığı hem de kendi ülkelerini korumalarının ne derece önem arz ettiğine dikkat çekmiştir. Kendisi aslen Türk olmasına rağmen düşüncesi, ruhu ve dili ile tam bir Arap milliyetçisidir.³¹ Ancak bu milliyetçilik onu İslam birliği ve İslam düşüncesinden alıkoymamakta şiirlerinde Arap milliyetçiliğinin yanında İslami hassasiyetini ortaya koyan konulara da çokça yer vermektedir.³² "el-İhyazet'ul-İslamiyye" olarak ta bilinen "Dîvânü Mecd'il-İslâm" adlı divanında İslam dininin yüceliği, Hz. Peygamber'in hayatı, gazveleri başta olmak üzere Arapların kahramanlıklarını konu edinen Muharrem,³³ ırkçı Arap edip ve düşünörlere karşı çıkmış

²⁹ ed-Dakkâk, *el-İtticâhu'l-kavmî fi'ş-ş-i'ri'l-'Arabî'l-hadîs*, s.30.

³⁰ Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, *Dirâsât fi Edebi'l-'Arabîyyi'l-mu'âsır ve Medârisuhu*, (Beyrut: Daru'l-Ciyil, 1992), 1/138.

³¹ Hafâcî, *Dirâsât fi Edebi'l-'Arabîyyi'l-mu'âsır ve Medârisuhu*, 139.

³² Mustafa Abdurrahman Talib, *Şa'iru'l-'Urûbe ve'l-İslam Ahmed Muharrem ve Divânub*, (Yayımlanmamış doktora tezi), (Pakistan, 1992), 28.

³³ Dakkâk, *el-İtticâhu'l-Kavmî fi'ş-ş-i'ri'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, 230.

Osmanlı hilafeti yıkılmadan önce de çoğu Mısırlı şairin aksine Osmanlı'yı ve yönetimini savunarak İslam birliğine vurgu yapmıştır:³⁴

يا آل عثمانَ من تركٍ ومن عربٍ وأي شعبٍ يساوي الترك والعرب
صونوا الهلالَ وزيدوا مجدهَ علماً لا مجدَ من بعده إن ضاع أو ذهب

Ey Türk'ten ve Arap'tan oluşan Osmanlıları

Hangi millet Türk ve Arap gibi olabilir ki

Hilali koruyun ve şerefini yüceltin ve bilin ki

O olmayınca veya gidince şeref kalmasız

Arap diline olan bağlılığı ve Arap milliyetçiliğine olan sevgisi ile bilinen ve 'Arapçılık ve İslam' şairi olarak adlandırılan tarihî roman yazarı Ali el-Cârim, Mısır halkının bağımsızlık mücadelesi içinde olduğu dönemlerde Arapların izzet ve şereflerini korumaları için bu iki olguya teklifsiz bağlı kalmanın gerektiğini savunmuştur. Şiirlerinde peygamber soyuna mensubiyetinden övünerek bahsetmiş ve bunun kendisi için bir şeref olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Milliyetçi ruhunun yanı sıra edebî başarısıyla da Arap toplumlarının övüncü haline gelmiştir.³⁶ Mısır milliyetçiliğine ve edebiyatına olan katkısı 'Nil'in Şairi' Hâfız İbrahim'den daha az değildir. Cârîm; Mısır'a, Mısır'a mensup olan herkese ve Mısır'a ait olan her şeye sevgi beslediğini vurgulayarak Mısır'ın medeniyeti ve kültürü ile övünmüştür.³⁷ Şair, 1939 yılında Kahire Üniversitesi Arap Sağlık Kongresi'nin açılışında okuduğu 'Mısır' adlı şiirinde bu sevgisini şöyle dile getirmiştir.³⁸

صَوَّرَ اللهُ فِيكَ مَعْنَى الْخُلُودِ فَأَبْلُغِي مَا أَرَدْتَهُ ثُمَّ زِيْدِي
أَنْتِ يَا مِصْرُ جَنَّةُ اللهِ فِي الْأَرْضِ وَعَيْنُ الْعَالَمِ وَأَوَّاءُ الْوَجُودِ
أَنْتِ أُمَّ الْمُجْدِّينَ بَيْتَ طَرِيفٍ يَتَحَدَّى الْوَرَى وَبَيْتَ تَلِيدِ
كَمْ جَدِيدٍ عَلَيْهِ نُبُلٌ قَدِيمٍ وَقَدِيمٍ عَلَيْهِ حُسْنٌ جَدِيدِ

(Ey Mısır) Allah sende ebedîliği tasvir etmiş

İstediyin kadar yüksel ve büyü

Sen ey Mısır! Ey Allah'ın yeryüzündeki cenneti

Ve sen ey Varlığın v'si ve ululuğun u'su

³⁴ Dakkâk, *el-İtticâbu'l-Kavmi fi Şi'rî'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, 37.

³⁵ Sadık Abdullah Ebu Süleyman, "el-'Urûbe fi Dîvânî'l-Cârim", Şam: *Mecelletu-Mecme'i'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 107, 2006, 57.

³⁶ Ahmed Zeki Ebû Şadî, *Kadâya Şi'rî'l-mu'asır*, (Kahire: Hindâvi yayınları, 2014), 74.

³⁷ Bedreddin Süleyman Ahmed, *Mısır fi Şi'rî'l-Carim* (Kahire: Mektebetu'l-Ezher, y.y), 41.

³⁸ Ali el-Cârim, *Dîvânü Ali el-Cârim* (Beyrut: Daru's-Şurûk, 1986), 21.

Sen ki insanlığa meydan okuyan yeni ile

Eski asaletlerin anasıdır.

Üzerinde eskinin şâni olan nice yeniler

Üzerinde yeninin zarafeti olan nice eskiler vardır.

Cârim bu şiirinde, Mısır'ın doğal güzelliklerinden ve konumundan dolayı Allah'ın yeryüzündeki cenneti olduğunu ifade etmiş ve Mısır'ı ebediliği ile tasvir ederken onun tarihten bile daha eski olduğunu vurgulamıştır. Şiirde varlığı (v), ululuğu (u) harfiyle sembolize etmiş, kelimenin ortasında geçmesinden ötürü hem geçmişin hem de geleceğin tam ortasında olduğunu ve ikisine de hükmettiğini ifade etmiştir.³⁹

Milliyetçi duyguların gün yüzüne çıkmasının iyi tarafı esasen insanların Batı medeniyetine karşı kendi medeniyet ve geleneklerini savunmuş olmalarıdır. Mahmud Guneym, Arap dili ve belagat sevgisi ile yetişmiş aydınlardan biridir. Müslüman toplumların izzetinin İslâm'ın izzetine bağlı olduğunu vurgulamış bu medeniyeti korumanın tek yolunun İslamî değerlerin korunması olduğunu savunmuştur.⁴⁰ Siyaset, vatan sevgisi, İslam medeniyeti gibi pek çok konuda şiirler kaleme almıştır.⁴¹

Arapları tek çatı altında birleştirmeyi ve ülkelerini yabancı sömürgelerden kurtarmayı amaçlayan birçok şair, milliyetçilik çağrısı yaparken İslam ve Arapçılığı birbirinden ayırt etmemiş gözükseler de Arap ülkeleri ile diğer Müslüman ülkeleri birbirinden farklı görmüşlerdir. Mahmud Guneym ise bu düşünceye karşı olduğunu belirterek Arapçılığın bütün İslam âlemini içine aldığını ifade etmiştir.⁴²

وما العروبة لفظٌ إن نطقت به فالشرق والصَّادُ والإسلامُ معناه

Arapçılık alelade bir söz değildir, onu söylediğinde

Doğuyu, Arapları ve İslam'ı kastetmiş olursun

2.3. Filistin Trajedisi

Arapların neredeyse ittifak ettikleri tek konu olan Filistin meselesinin temelini 1917 yılındaki Balfour Deklarasyonu ve sonrasında 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından yaşanan çatışmalar, savaşlar, zulümler, sürgünler ve Filistinlilerin çektiği acılar olduğu söylenebilir. Her ne kadar özelde Filistinlilerin bir meselesi olsa da bu trajedi hem Arapçılık hem de İslami düşünce gereği bütün Arapları ve Müslümanları ilgilendirmiş dolayısıyla bütün Arap ve Müslüman şairlerin şiirlerine konu olmuştur.

³⁹ Bedreddin Süleyman Ahmed, *Mısır fi Şi'ri'l-Carim*, 42.

⁴⁰ Muhammed Veylâli, el-Kadâya'l-esasiyye ve's-suverî'l-beyaniyye fi Şi'ri Mahmud Guneym, [https://www.alukah.net/literature_language/0/29144/\(20.01.2011\)](https://www.alukah.net/literature_language/0/29144/(20.01.2011))

⁴¹ Ahmed Abdüllahatif el-Cada', Hüsnü Ethem Cerrar, *Şu'arau'd-da'veti'l-İslamiyye fi'l-'Asri'l-hadıs* (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 1978), 2/51-52.

⁴² İbrâhim el-Nî'me, *ed-Da'vatu'l-kavmiyye* (Amman: Daru'l-Me'mûn, 2008), 40-41; İbrâhim el-Nî'me, *Muamerât fi Munâcebeti'l-İslam* (Amman: Daru'l-Me'mûn, t.y), 211-212.

İsrail'in işgal ve zulüm politikası izleyerek birçok Filistinli insanı öldürmesi, İslam âleminin tümünde tepkiye yol açmıştır. Bu tepkilerini şiirlerine yansıtarak dile getirenlerin başında Mahmud Derviş, Nizâr Kabbânî ve Emel Dunkul gelmektedir.⁴³ Bu minvalde şiir yazar şairlerin gayesi Filistin'de yaşanan zulmü, sürgünü, tedhişi ve tecridi kaleme alarak halk nezdinde direnişi canlı tutmaktır.⁴⁴ Şairlerin ve ediplerin bu bağlamda ele aldıkları konular "hürriyet, özgürlük, siyaset, aidiyet ve Filistin sorunu" olarak sıralanabilir.⁴⁵ 1950'li yıllardan sonra Filistinle ilgili şiirlerde direniş temasının ağır bastığı görülmektedir. Emel Dunkul, bu eğilimin önemli şairlerinden biridir. "Barışma!" adlı şiirinde Filistinlileri her türlü zulme ve işgale karşı başkaldırmaya çağırır:⁴⁶

لا تصالح!
..ولو منحوك الذهب
أترى حين أفقاً عينيك
ثم أثبتت جوهرتين مكانهما..
هل ترى...?
هي أشياء لا تشتري
لا تصالح على الدم.. حتى بدم!
لا تصالح! ولو قبل رأس برأس
أكلك الرؤوس سواء؟⁴⁷

*Barışma, sana altın dahi verseler, senin gözlerini çıkarsam ve yerine iki mücevher koysam, görebilir misin?!
Bunlar paha biçilmez... Kana karşılık kan bile olsa sakın pazarlık yapma, başa karşılık bir baş deseler
dahi... Her baş aynı mı sanıyorsun?!*

"İtiraz Prensi" olarak bilinen Dunkul, Filistin meselesini bir "varlık" sorunu olarak görüp direnişin bağımsızlık için tek çare olduğunu ve Arap liderlerinin hiçbir antlaşma için İsrail ile yakınlaşmaması gerektiği görüşünü savunmuş "Barışma" şiirini de bu bağlamda kaleme almıştır.⁴⁸

Yusuf Karadavî de Filistin'i konu edinen şiirler yazmış; Filistin'e olan özlem, Filistin'in özgürlüğüne kavuşması, Filistin davası uğruna şehit düşenleri anma gibi konuları ele almıştır. Her Müslümanın Filistin'in bir gün tutsaklıktan kurtulacağına dair bir inancı vardır. Karadavî

⁴³ Ahmet Kazım Ürün, Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar, *SÜEFD*, 35, 2016, 139.

⁴⁴ Muhammet Berat Can, Filistin Direniş Edebiyatı, *Ssjournal*, 5/7, 2019, 3390.

⁴⁵ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 135.

⁴⁶ Ürün, *Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar*, 140.

⁴⁷ Şiirin tamamı için bkz. Emel Dunkul, *al-A'malu's-şi'riyyetu'l-kâmile* (Kahire: Mektebetu'l-Medbûli, 1987), 324-336.

⁴⁸ Mehmet Hakkı Suçın, İtiraz Prensi: Emel Dunkul, *Aksi Sanat Edebiyat Dergisi*, 3, 2018, 34.

de "el-Avde" şiirini, Müslümanların bu inancı her daim hatırlaması ve bu inancın Müslüman gençlerin dillerinde bir şarkı gibi dolaşması gayesiyle kaleme almıştır.⁴⁹

أنا عائد.. أنا عائد، أفسمتُ أبي عائدُ
والحقُّ يشهد لي ونعم الشَّاهدُ
ومعِّي القَدِيقَةُ والكِتابُ الخالدُ..
ويقودني الإيمانُ نعم القائدُ
يا ثالثَ الحرمين يا أرضَ الفدا..
آليتُ أجعلُ منك مقبرة العدى
ذقت الردى إن لم أعد لك سيدًا..
طعم الردى دون الحياة مشردًا

Döneceğim, döneceğim, yemin olsun döneceğim
Allah şahidim olsun ki o ne güzel şabittir
Elimde silahlarla ve Sonsuz kitap ile
İmanımdır beni yöneten o ne güzel komutandır
Ey Haremeyn'in üçüncüsü ey uğruna can verilesi toprak
Seni düşmana mezar yapmaya yemin ettim
Sana başım dik olarak gelmezsem ölümü tadayım
Yaşam olmadan ölümün tadına varılmaz

2.4. Günlük Siyasi Meseleler

Şairler, yaşadıkları toplumun siyasi olaylarını, hayata ve siyasete bakış açılarına göre farklı yöntemlerle kaleme almışlardır. Bazı şairler siyasî otoritenin yanında yer alırken bazıları da bu otoriteye muhalif bir tavır takınmıştır. Bu şiirleri kaleme alma amaçları genelde halkı bilinçlendirmek, otoriteyi eleştirmek veya övmektir. Bu şiirleri, isim vererek veya hadiseyi doğrudan zikrederek sunmayı tercih edenlerin yanı sıra îma yolu ile ve farklı imgelerin arkasına sığınarak sunmayı tercih edenler de olmuştur. Mısır'ın modern dönemindeki çalkantılı ve değişen siyasî yaşamı bu temayı konu edinen şairlerin şiirlerinde çeşitliliğe yol açmıştır.

Ahmet Şevkî, Hâfız İbrahim, İsmail Sabri; siyasî olaylardan son derece etkilenen, duyguları kabaran ve bu duygular neticesinde olaylara şiirleri ile ayna tutan şairlerin başında gelmektedir. Hâfız ve Şevkî'nin aksine İsmail Sabri, genellikle siyasî olaylarda tarafsız kalmayı

⁴⁹ Yusuf Karadavî, *Nefehât ve Lefehât*, Thk. Husni Edhem Cerrâr (Amman: Daru'l-Me'mûn, 2008), 129.

tercih etmiş, şiirlerini dini duygular çerçevesinde değil de yaşanan olayların insanî boyutundan hareketle kaleme almıştır. Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini konu edinen şiirinde de bu tarafsız yaklaşımını göstermiştir.⁵⁰ Ancak Abbas Paşa'nın siyasetini beğendiğini, zekasına hayran kaldığını⁵¹ ve Abbas Paşa'nın hac görevini yerine getirdikten sonra ülkeye dönüşüne dair bir şiir yazarak gelişle bölgenin şenlendiğini ifade etmiştir.⁵²

عباس... قد سُبِّحت البلادَ سياسةً سيُحدث التاريخُ عنها الأعصرا
أَنقذت حُكْمَكَ بادِهاً بِمَسائِلٍ دَقَّتْ على الحُكْماءِ أَنْ تُتَصَوَّرا
وَبَنَيْتَ سَدًّا بِذِكاِئِكَ دوغهم فَأَرَيْتِنَا اليَأْجُوجَ والإسْكَندرا
حَقَّقْتَ آمالِ البلادِ وَجَزَّتها شَأْواً وما جُرَّتْ الشَّبَابَ الأَنْضرا

*Ey Abbas! Ülkeyi öyle güzel yönettin ki
Asırlar boyunca tarih bundan bahsedecek,
Yönetimini büyüleyici fikirlerle icra ettin
Yöneticilerin tasavvur edemeyeceği incelikte,
Zekân ile onlara bir set çektin,
Bizlere Yecüc ve İskender'i gösterdin.
Ülkelinin arzularını yerine getirmekten çok daha fazlasını yaptın
Sen daha gençliğinin başındayken*

İsmail Sabri bu şiirinde o dönemin hükümdarı olan Abbas Paşa'yı överek bozguncuları Yecüc'e benzetip, Abbas'ı da Yecüc ve Mecüc'ü insanlardan korumak için set inşa eden İskender'e benzetmiştir.⁵³

Halkın aydınları ve manen liderleri olan şairler, günlük siyasî söylemlerinin yanı sıra halkın sorunlarıyla da birebir ilgilenmişlerdir. Örneğin Vasıf el- Gâlî, babasının vefat yıl dönümünün yaklaşması dolayısıyla İsmail Sabri'ye bir mektup yazarak şairlerin düşünce adamları ve halkın liderleri olduğunu ifade etmiştir. Kendisinden çatışma içinde oldukları Kıptilerle aralarında aracı olmasını ve söz konusu hadiseyle ilgili bir şiir kaleme almasını talep etmiştir. İsmail Sabri bu talep üzerine Butros Gâlî konusunda Müslüman ve Kıptilerin aynı vatanın evlatları olduğunu, İslam ve Hristiyan dinlerinin aynı kökten beslendiğini, her ikisinin de iyiliği emredip kötülükten alıkoyduğunu vurgulamıştır.⁵⁴

⁵⁰ Ömer ed-Dusûkî, *fî Edebi'l-Hadîs*, 1/124.

⁵¹ Muhammed Muhammed Hüseyin, *İtticâbatu'l-Vataniyye*. s.184.

⁵² İsmail Sabri, *Dîvân İsmail Sabri*, thk.: Muhammed el-Kassâs, Amir Muhammed Buhayri, Ahmed Kemal Zekî (Beyrut: Daru'l-İhyâ'it-Turasi'l-'Arabî, t.y.), 132.

⁵³ Hüseyin, *İtticâbat el-Vataniyye*, 184.

⁵⁴ Hüseyin, *İtticâbat el-vataniyye*, 139-140.

مَعَشَرَ الْقِبْطِ يَا بَنِي مِصْرَ فِي السَّرَاءِ وَقَدْ كُنْتُمْ فِي الضَّرَاءِ
قَدْ فَقَدْنَا مِنَّا وَمِنْكُمْ كَبِيرًا كَانَ بِالْأَمْسِ زِينَةَ الْكِبْرَاءِ
دِينُ عَيْسَى فِيكُمْ وَدِينُ أَحِيهِ أَحْمَدَ يَا مُرُونَنَا بِالْإِحْيَاءِ
مِصْرَ أَنْتُمْ وَنَحْنُ إِلَّا إِذَا قَامَتْ بِتَفْرِيقِنَا دَوَاعِي الشَّقَاءِ
مِصْرَ مِلْكُ لَنَا إِذَا تَمَّاسَ كُنَّا وَإِلَّا فَمِصْرُ لِلْغُرَبَاءِ

Ey Kıptiler, Ey bollukta olduğu gibi / Zorlukta da var olan Mısır'ın evlatları

Hem sizden hem bizden bir büyüğü kaybettik / Daha düne kadar büyüklerin efendisi olan

Ki hem İsa hem de Kardeşi Ahmed'in dini / Bizde kardeş olmayı emrediyor

Mısır siz ve bizleriz/ düşmanca nedenler bizi ayırmadığı sürece

Birbirimizi bağlandığımızda Mısır bizimdir / Aksi halde yabancıların olacaktır.

Hâfız İbrahim, ülkesinin toplumsal ve siyasî meselelerine değinerek bu meseleleri halka ulaştırmak için şiirlerini bir araç olarak kullanmış "Halk Şairi" adıyla da şöhret bulmuştur. Hicrî yıl dönümü münasebetiyle yazmış olduğu "Hicri Yılı Selamlama" şiirinde Mısır'ın yönetici, alim ve aydınlarının sahip olması gereken vasıfları ortaya koymuş ve ülkelerinin kalkınması için çok çalışmaları gerektiğini ifade etmiştir. Mısır'a yönetici olanların ve olacakların ülkenin bağımsızlığı için hiç durmamalarını, umutsuzluğa kapılmamaları ve Osmanlı'nın başarılı olduğu örneğiyle kendilerinin de başarılı olması için Osmanlı'nın izinden gitmelerini tavsiye etmiştir. Sultan Abdülhamit'in başarısına değinen Hâfız İbrahim, Türklerin nasıl başarılı olduklarını araştırmalarını ve onlarla istişare ederek tavsiye almalarını vurgulamıştır. Bunun yanında Fars, Afgan, Tunus, Hint ve Cezayirlilerden örnekler vererek siyasî başarılarına işaret etmiştir.⁵⁵

رِجَالِ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ إِلَى قَادَةِ تَبِي وَشَعْبٍ يُعَمِّرُ
رِجَالِ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ إِلَى عَالِمٍ يَدْعُو دَوَاعِ بُدْكَرُ
رِجَالِ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ إِلَيْكُمْ فَسُدُّوا النِّقْصَ فِينَا وَتَمَيَّرُوا
رِجَالِ الْعَدِ الْمَأْمُولِ لَا تَتَزَكُّوا عَدَاً يَمُرُّ مُرُورَ الْأَمْسِ وَالْعَيْشُ أَغْبَرُ
رِجَالِ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّ بِلَادَكُمْ تُنَاشِدُكُمْ بِاللَّهِ أَنْ تَتَذَكَّرُوا
عَلَيْكُمْ حُقُوقُ اللَّيْلَادِ أَجْلُهَا تَعَهَّدُ رَوْضِ الْعِلْمِ فَالرَّوْضُ مُقْفَرُ
فُصَارَى مَنَى أَوْطَانِكُمْ أَنْ تَرَى لَكُمْ يَدَاً تَبْتَنِي مَجْدَاً وَرَأْسَاً يُفَكِّرُ⁵⁶

⁵⁵ Hicri Yılı selamlama şiirinin tamamı için bkz.: Hâfız İbrahim, *Dîvânü Hâfiż İbrahim*, thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 1987), 351-356.

⁵⁶ İbrahim, *Dîvânü Hâfiż İbrahim*, 355-356.

Ey Yarının beklenen adamları! İnşa eden bir lider ve imar eden bir halk istiyoruz
Ey Yarının beklenen adamları! İyiliğe çağıran bir davetçi ve hatırlatıcı bir alim istiyoruz
Ey Yarının beklenen adamları! Size muhtacız, eksiklerimizi kapatın ve yola koyulun
Ey Yarının beklenen adamları! Yarının da hayatin zor olduğu dün gibi olmasına izin vermeyin
Ey Yarının beklenen adamları! Ülkeniz “Bizî unutmayın” diye sizlere sesleniyor
Ülkenin haklarını korumak size düştü, bunun en değerlisi de ihmal edilen ilimdir
Vatanımızın size dair en büyük arzusu sizleri inşa eden bir el ve düşünen bir baş olarak görmektir.

Sadece yerelde değil bütün dünyadaki Müslümanların durumları ile alâkadar olan Hâfız, Birinci Dünya Savaşı'nda Müslümanların maruz kaldığı felaketlere derinden üzülmüş, bu durumdan etkilenerek bu gelişmeleri kaleme alıp hilafete olan bağlılığını dile getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı akabinde müttefik devletlerin İstanbul'u Osmanlı'nın elinden almasıyla başkentim simgesi konumunda olan Ayasofya'nın grurunun incinmesinden dolayı "Ayasofya" adında şiir kaleme almış, ancak bu şiir 1932 yılında yayımlanmıştır.⁵⁷ Şiirinde hilafet başkentinin zelil duruma düşmesi halinde bütün Müslümanların da bundan etkileneceği uyarısında bulunmuştur.⁵⁸

أَيَا صُوفِيَا حَانَ التَّفَرُّقُ فَادْكُرِي عَهْدَ كِرَامٍ فِيكَ صَلَّوْا وَسَلَّمُوا
إِذَا عُدْتَ يَوْمًا لِلصَّلِيبِ وَأَهْلِهِ وَحَلَى نَوَاحِيكَ الْمَسِيحِ وَمَرِيْمُ
وَدُقَّتْ نَوَاقِيسُ وَقَامَ مُرْمَرٌ مِنَ الرُّومِ فِي مِحْرَابِهِ يَتَرَنَّمُ
فَلَا تُنْكِرِي عَهْدَ الْمَآذِنِ إِنَّهُ عَلَى اللَّهِ مِنْ عَهْدِ النُّوَاقِيسِ أَكْرَمُ
وَكَيْفَ يَذِلُّ الْمُسْلِمُونَ وَيَتَنَهَّمُ كِتَابُكَ يُبْلَى كُلَّ يَوْمٍ وَيُكْرَمُ
نَبِيَّكَ مَحْزُونٌ وَيَبْتَئِكَ مُطَرِّقٌ حَيَاءً وَأَنْصَارُ الْحَقِيقَةِ نُورُ
عَصِينَا وَخَالَفْنَا فَعَاقَبْتَ عَادِلًا وَحَكَّمْتَ فِينَا الْيَوْمَ مَنْ لَيْسَ يَرَحُمُ

Ab Ayasofya! Ayırlık vakti geldi çattı. Sende, Salât-u Selam getiren büyüklerin dönemlerini hatırla,
Bir gün başlıkların olur ve duvarlarını Mesih ve Meryem resimleri süslerse
Çanlar vurulur ve mihrabında Bizans müzikleri çalınır olursa
Minarelerinin olduğu zamanı unutma, çünkü o Allah nezdinde çanlar döneminden daha üstündür
Kitabın aralarında her gün okunup hüremet görürken, Müslümanlar nasıl zelil olabilir
Resulün mahzun, evin utancından başını eğmiş ve hakikat destekçileri ise uyumakta

⁵⁷ İbrahim, *Dîvânı Hâfız İbrâhîm*, 355-356.

⁵⁸ Ahmet Yıldız, Hâfız İbrahim'in Şiirlerinde Türk İmajı, Konya: *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 25, 2018, 208.

İsyan ettik, sana uymadık, sen de adaletle bizi cezalandırdın ve bize merhametsiz bir yönetici gönderdin

Saray şairi Ahmet Şevkî'nin dönemindeki şairlerin çoğu Osmanlı'yı eleştirip İngilizleri desteklerken Şevkî, hilafetin sahibinin Osmanlı olduğunu dile getirerek hilafet yanlısı bir tutum sergilemiştir.⁵⁹ Şevkî'nin, İngilizlerin Mısır'ı terk etmesini Osmanlı'nın güçlü olmasına bağlaması siyasî ve sosyal meselelerde Osmanlı'ya ve özellikle II. Abdülhamit'e bu denli destek vermesine neden olmuştur. Bunun yanında annesinin Türk olduğu da unutulmamalıdır.⁶⁰

Ahmed Şevkî, 1923 Lozan Antlaşması akabinde İngilizlerin Mısır hakkında bir şey bilmediklerini ifade ederek onları eleştirmiş, bağımsızlık kazanılana dek mücadele ruhunu ihtiva eden bir şiir kaleme almıştır.⁶¹ Hâfız gibi Şevkî de İslam ülkelerindeki meselelere duyarsız kalmamıştır. Suriye ve Mısır'ın dil ve din kardeşi olduğuna vurgu yapmış, 1926'daki Suriye trajedisine atıfta bulunarak ülkesinin ve Suriyeli kardeşlerinin çektiği sıkıntıları dile getirmiştir. Filistin ve diğer ülkelerde öldürülen birçok kişiye de mersiyeler yazmıştır.⁶²

Ülkesindeki yabancılar ile iş birliği içinde olanlara karşı şiiri bir silah olarak kullanmış ve ihtilal toplantılarına katılanları deli olarak nitelendirmiştir. Dinşavay Hadisesi'nin ilk yıldönümünde bu meseleyi de ele almıştır:

يا دِنْشَوَايَ عَلَى رُبَاكِ سَلَامٌ ذَهَبَتْ بِأَنْسِ رُبُوعِكَ الْأَيَّامُ
شُهَدَاءُ حُكْمِكَ فِي الْبِلَادِ تَفَرَّقُوا هِيَاهُ لِلشَّمْلِ الشَّتِيْتِ نِظَامُ
نُوحِي حَمَائِمَ دِنْشَوَايَ وَرَوَّعِي شَعْباً بِوَادِي النَّيْلِ لَيْسَ يَنَامُ

Ey Dinşavay, tepelerine selam olsun, günler dost meclisinde geçti

Hükümünle şehit olanlar birbirinden ayrıldılar, nerede onları toplayacak bir sistem

Ey Dinşavay güvercinleri ses verin, Mısır'da uyuyamayan bir halkı korkutun

2.5. İslami Söylemler

Klasik dönem İslam toplumlarının şiirlerinde ihlas, şirkten korunma, ahlak, ibadet, cihat gibi konular ele alınmaktayken⁶³ modern dönemde yeni dünya düzeniyle birlikte ülkelerin statülerinin değişimi ve toplumların hemen her alanında gerçekleşen yenilikleri ve gelişmeleriyle İslami şiirlerin konuları da farklılık göstermiştir. Modern dönem şiirlerinin konuları, Avrupa ve sömürge devletlerinin fikir ve edebiyat savaşları ve bunlara karşı yürütülen mücadeleler çerçevesinde şekillenmiştir.⁶⁴

⁵⁹ Enis el-Hûri el-Makdisî, *el-İtticâhâtü'l-edebiyye fi 'Aleml-'Arabîyyi'l-hadîs*, Beyrut: Amerikan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, t.y., s.13.

⁶⁰ Hüseyin Yazıcı, "Mısırlı Bir Arap Şairi Ahmed Şevkî ve Şiirlerinde Sultan II. Abdulhamid", İstanbul: *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4, 1997, 183-184.

⁶¹ Heykel, *Tatavvuru'l-edebi'l-hadîs fi Mısır*, 275.

⁶² Heykel, *Tatavvuru'l-edebi'l-hadîs fi Mısır*, 281.

⁶³ Sanâullah el-Ezherî, Mefhûmu'l-Edebi'l-İslamî ve İslamiyyetu'l-edebi 'Abre'l-'usûr, *Journal of Islamic and Religious Studies*, C. 2, S. 2, 68.

⁶⁴ el-Ezherî, *Mefhumu'l-edebi'l-İslamî ve İslamiyyetu'l-edebi*, 71.

Mısır'ın maruz kaldığı istilâ ve Batılılaştırma girişimlerine karşı kaygılanan modern dönem şairleri hem İslami hassasiyetlerin artması hem de Müslümanların tek bir çatı altında birleşmesi için şiirlerini birer araç olarak kullanmış kimi doğrudan halka hitap ederek onları bilinçlendirmek gayesiyle şiirler kaleme almış kimi de hükümdarlara, istilacılara ve İslam'ı olumsuz yansıtanlara karşı reddiye niteliğinde şiirler yazmıştır.

Mısır'ı istila eden İngiliz komutanlarından Lord Kromer, İslam'ın modern hayata uyum sağlayamadığını bu sebeple ona tabi olanların cahil ve geri kaldığını ileri sürmesi üzerine Lord Kromer'e cevap vermek için bir şiir yazan Ahmet Muharrem, şiirinde İslam'ı savunarak Müslümanların geri kalmışlığının asıl sebebinin tam manasıyla İslam ahlakı üzere yaşamamaları olduğunu vurgulamış, İslam'ın bilim ve hayat dini olduğunu savunmuştur. Bu şiiri tam da Mısır'ın çalkantılı olduğu dönemde kaleme almış, Müslümanların İslam dinine gerektiği gibi bağlanmalarının sonucu bu sorunları yaşadıklarını dile getirmiş ve bunlara çözüm önerileri sunmuştur.⁶⁵

زَعَمْتَ بنا مزاعم كاذباتٍ   وما يغني مقال الزاعمينا
زَعَمْتَ الدينَ والقرآنَ جاء   بما يشقي حياة المسلمينا
زَعَمْتَ محمداً لم يؤت رشداً   ولم يسلك سبيل المصلحينا

Yalan iddialarla hakkımızda iftiralar attın, iftira atanların sözlerinin ne değeri var

Kuran ve sünnetin, Müslümanların bayatlarını zorlaştırdığını iddia ettin

Muhammed'in (a.s.) doğru yol için gönderilmediğini ve doğru yolda olmadığını iddia ettin.

Yine Fransız bakan Hanoto'nun İslam ve Müslümanlar ile açıkça alay etmesi ve Peygamber Efendimize hakaret edip kabrinin açılarak incelenmesini istemesi üzerine Ahmed Muharrem'in aynı üslup ile şiir kaleme alması onurlu bir duruş olarak tarihe geçmiştir.⁶⁶ Muharrem, İslam hilafetini Müslümanların kalkanı olarak görmüş,⁶⁷ Mısır sultanlarını zulmün destekçisi olmakla itham ederek Allah'ı unuttuklarını ve dünyalık karşılığında Allah'ın dinini sattıklarını söylemiştir. Şiirlerinde, yakınlarına bu zulüm sahiplerinin peşinden gitmemelerini ve onlara tabi olmamalarını tavsiye etmiştir.

يا أيها الناس إنَّ الله يَأْمُرُكُمْ   أن لا تُكُونُوا لِأَهْلِ الظُّلْمِ أَعْوَاناً
يا قومُ إلا تُطِيعُوا اللهَ أَمْرَكُمْ   رَجْزاً وِجْلَكم خِزياً وَخُسْراناً
يا قومُ لا تَنْصُرُوا مَنْ لَيْسَ يَنْصُرُهُ   ولا تُكُونُوا لِمَنْ عاداه إِخْواناً

Ey İnsanlar! Allah size, zalimlere destek olmamanızı emrediyor

⁶⁵ Ced'ı, Cerrar, *Şu'arau'd-Da'veti'l-İslamiyye fi 'Asri'l-Hadis*, 4/71

⁶⁶ Abdullah Fethi ez-Zâhir, eş-Şa'ir Ahmed Muharrem ve Şîruhu'l-İslamî, Musul: *Mecelletü'l-Külliyeti'l-İslamiyye*, 12, 2012, 18.

⁶⁷ Zâhir, eş-Şa'ir Ahmed Muharrem, 17.

Ey milletim Allah'a itaat etmezseniz size bela yağdırır ve sizi rezillik ve bozgun ile imtihan eder

Ey milletim! Allah'ın dinine yardım etmeyenlere yardım etmeyin ve ona düşmanlık edenler ile birlikte olmayın.

Muhafazakâr, dindar ve şiiirlerinde din simgelerini konu edinen şairlerden biri de Muhammed Abdulmuttalib'tir.⁶⁸ O dönemde toplumsal bir sorun olarak karşısına çıkan başörtü meselesi, Abdulmuttalib'in bu konu üzerinde yoğunlaşmasını gerekli kılmıştır. Kadının İslam'daki yerine ve örtünmesi konusuna çok önem vermiş şiiirlerinde başörtünün, kadının ilim ve bilim öğrenmesine asla bir engel teşkil etmediğini savunmuş, kadını bir güneşe, başındaki hicabı da karanlıklardan ve kötülüklerden sakınan geceye benzetmiştir. Başörtüsüz bir Müslüman kadının İslam'ın gerektirdiği şekilde hareket etmediğini ifade ederek başörtüyü Müslüman kadının zîneti olarak değerlendirmiştir.⁶⁹

زَعْمُوهُنَّ بِالْحِجَابِ عَنِ الْعِلْمِ   وَنُورُ الْعِرْفَانِ مُحْتَجِبَاتِ
بُنْتُ مِصْرَ كَالشَّمْسِ يَحْجُبُهَا   اللَّيْلُ وَرَاءَ الْآفَاقِ وَالظُّلُمَاتِ⁷⁰
يَا مُنْزِلَ الْقُرْآنِ نُو   رَأَى لِبَصَائِرِ الْعُقُولِ
عَمِيَتْ بَصَائِرُ أَهْلِ وَادِي   النَّيْلِ عَنْ وَضْحِ السَّبِيلِ⁷¹

Hicabın, onları ilim ve irfan nurundan alıkoyduğunu düşündüler

Mısır'ın kızı, ufukların ve karanlıkların ardında gecenin gizlediği bir güneş gibidir.

Ey gözlerin ve akılların nuru olan Kur'an'ı indiren!

Nil Vadisi'nin sakinlerinin gözleri doğru yolu görmekten kör oldu

2.6. Zindan Edebiyatı

Zindan, toplumlarda zaman zaman zulüm ve zorbalıkla yıldırmanın ve baş eğdirmenin yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkesinin sosyal ve milli sorunları için mücadele edenler de bundan nasibini almıştır.⁷² Zindan şiiirleri; vatan, ümmet, İslam, şehadet arzusu vb. konuları içeren kalem ve bedenle yapılan bir direnişi ve mücadeleyi temsil etmektedir. Duvarlar arasında zifiri karanlıkta işkence gören ve ülkelerinin özlemi ile tutuşan şairlerin dillerinden dökülen bir feryat, haykırış ve dertleşmedir.

Modern döneme ait zindan şiiirleri 1800'lü yıllardan başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Zindan şiiirlerini ele almak, dönemin siyasî ve toplumsal meselelerine adım atmak demektir.⁷³ Yönetimle ve bu yönetimin halkla olan siyasî ilişkisi ile doğrudan bağlantılı olan

⁶⁸ Şair hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammed Abdüşşafi, *A'lamu's-sa'îd fi Karni'l-İşrin* (Kahire: Mektebetu Cezireti'l-'Arab, 2017), 32.

⁶⁹ Dusûkî, *fi'l-edebi'l-hadîs*, 2/410-411.

⁷⁰ Dusûkî, *fi'l-edebi'l-hadîs*, 2/412.

⁷¹ Dusûkî, *fi'l-edebi'l-hadîs*, 2/411.

⁷² Hasan Na'îsa, *Şu'arâ Varâe'l-Kudbân* (Beyrut: Daru'l-Hakâik, 1986), 9-10.

⁷³ Salim el-Ma'avvaş, *Şi'ru's-sucûn fi Edebi'l-'Arabîyyi'l-hadîs ve'l-mu'asır* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-'Arabîyye), 20.

bu şiirler incelendiği zaman modern dönemde istila girişimlerine ve Batılaştırma çabalarına karşı çıkanlar olduğunu ya sürgüne gönderildiği ya da zindanlara atıldıklarını, zindana atılan önder ve aydınların da zindan hayatlarını fırsata çevirip içerden de olsa halkı bilinçlendirmeye yönelik yazım faaliyetlerine devam ettiklerini görmekteyiz. Öyle ki zindandaki suçlular dahi yapılan bu faaliyetlerden istifade etmiştir.⁷⁴

Bu durumun canlı örneği Mahmud Sâmî el-Bârûdî'dir. Nitekim Urâbî kalkışmasının başarısızlığının ardından bu kalkışmayı gerçekleştirenler ya zindana atılmış ya da sürgün edilmiştir. Kalkışmanın lideri olan Bârûdî ise sürgünden önce zindana da atılmıştır. Dört duvar arasındaki karanlık hücrede yalnızlık çekmiş, ailesine, ülkesine ve dostlarına olan özlemi her geçen gün artmıştır. Onu bu hüznünden, acısından ve yalnızlığından kurtaracak sabahı beklediğini şiirlerine yansıtmış ve önünde sabretmekten başka bir yol olmadığını zikretmiştir.⁷⁵

شَفْنِي وَجَدِي وَأَبْلَانِي السَّهْرَ وَتَعَشَّنِي سَمَادِيرُ الْكَدَرِ
فَسَوَادُ اللَّيْلِ مَا إِنَّ يَنْقُضِي وَيَبَاضُ الصُّبْحُ مَا إِنَّ يُنْتَظَرُ
لَا أُنَيْسُ يَسْمَعُ الشُّكْوَى وَلَا خَبْرٌ يَا أَيُّهَا وَلَا طَيْفٌ يَمُرُ
فَاصْبِرِي يَا نَفْسُ حَتَّى تَظْفِرِي إِنَّ حُسْنَ الصَّبْرِ مِفْتَاحُ الظَّفْرِ
هِيَ أَنْفَاسٌ تَفْضَى، وَالْفَتَى حَيْثُمَا كَانَ أَسِيرٌ لِلْقَدَرِ

Aşk beni aldı götürdü, uykusuzluk beni yıprattı, hüznün aklımı başımdan aldı

Gece karanlığı bitmeye yaklaştığında sabahın aydınlığı da beklenmeye başlar

Ne dert dinleyen bir dost ne gelen bir haber ne de geçen bir kervan var

Ey nefis! Kazanana kadar sabret, kazanmanın anahtarı güzel bir sabırdır

İnsan her ne kadar kaderin esiri olsa da bu dünya bitecek birkaç nefestir.

Şiirlerinde vatana olan sevgisini dile getiren ve siyasî meselelere yer veren Barûdî'nin bu şiirinde sadece kendine yer vermesi ve kendi sıkıntılarını dile getirmesi, başlangıçta akıllarda korktuğu veya pişman olduğuna dair soru işaretleri bıraksa da sonraki şiirlerinde dostlarının ve dava arkadaşlarının kendisini yarı yolda bıraktığını ve başına gelen olayların müsebbibinin “Bozguncuların Devrimi” olduğunu dile getirmiştir.⁷⁶ Bârûdî, nimet içindeyken sıkıntıya düşmüş, lider konumundayken en alt tabakaya indirilmiş ve özgür iken tutuklanıp özgürlüğü kısıtlanmışken bütün bu sıkıntıları yaşamış olan bir şairin yaşadığı her olayı sanatına yansıtması düşünülemez.⁷⁷

⁷⁴ Süleyman el-Huraşî, *el-Meşabîr ve's-sucûn* (Riyad: Daru İbni'l-Esir, 2003), 24

⁷⁵ Na'isa, *Şu'arâ Varae'l-kudbân*, 177-178.

⁷⁶ Huvver, *el-Kabdu 'ale'l-cemri*, s.55.

⁷⁷ Muhammed Huvver, *el-Kabdu 'ale'l-Cemri Tecrubetu's-sicni fi's-si'ri'l-mu'asır*, Ürdün: el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2004, s.54.

صَبْرْتُ عَلَى رَيْبِ هَذَا الزَّمَانِ وَلَوْلَا الْمَعَاذِرُ لَمْ أَصْبِرْ
فَلَا تَحْسِبْنِي جَهَلْتُ الصَّوَابَ وَلَكِنْ هَمَمْتُ فَلَمْ أَقْدِرْ
ثَنَنْتُ عَزْمِي ثَوْرَةَ الْمُفْسِدِينَ وَعَلَّتُ يَدِي فِتْرَةَ الْعَسْكَرِ
وَكُنَّا جَمِيعًا، فَلَمَّا وَقَعْتُ صَبْرْتُ، وَعَادَرَنِي مَعْشَرِي
وَقُلْتُ لَهُمْ: كُفُّوا عَنِ الشَّرِّ تَعْتَمُوا فَلِلشَّرِّ يَوْمٌ -لَا حَالَةَ -مَاحِقٌ⁷⁸

Bu devrin töhmetlerine sabrettim, boşgörüden olmasaydı sabretmezdim

Doğruyu bilmediğimi sanmayın, doğruyu yapmaya çalıştım ama gücüm yetmedi

Bozguncuların devrimi azmimi kırdı, asker dönemi ellerimi bağladı

Her birlikteydik, bu musibet geldiğinde, sabrettim ve dostlarım beni terk etti.

Onlara "kötülükten sakının ki kazanasınız" dedim, "Kötülük bir gün yok olmaya mahkumdur".

Siyasî görüşleri ve İslam'a olan bağlılığından dolayı zindana atılmış ve daha sonra bu uğurda şehit edilmiş olanlardan biri de edip, şair ve müfessir Seyyid Kutub'dur. 1954'te Cemal Abdunnâsır'a karşı girişilen başarısız suikasttan sorumlu tutulan Müslüman Kardeşler örgütü yöneticileriyle birlikte tutuklanan Seyyid Kutub, on beş yıl hapse mahkûm edilmiş, hapishane şartlarında sağlık durumu iyice bozulunca Irak başkanı Abdüsselam Ârif'in ısrarlarıyla cezasının on yıllık kısmını çektikten sonra 1964'te tahliye edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra bir grup Müslüman Kardeşler Cemaati mensubuyla birlikte teşkilâtı yeniden canlandırma faaliyetlerine katılması sebebiyle 1965'te tekrar tutuklanmış, uzun süren yargılama sonunda idam cezasına çarptırılıp 1966'da cezası infaz edilmiştir.⁷⁹

Zindanda kaldığı süre içerisinde davasına bağlı kalarak dışarıda olan kardeşlerine şiirleri ile mesajlar vermiş, zindanda olan mümin kişinin hâkim olan yöneticiden daha üstün olduğunun altını çizerek onları daha çok fedakârlık yapmaları ve daha aktif olmaları gerektiği konusunda uyarmıştır.⁸⁰

Zindandayken ara sıra koğuş dışına çıkmasına izin verilen Kutub, yine bir gün tek başına dolaşırken demirlerin arkasından bir elin onu coşkuyla selamladığını görmüş ancak kim olduğunu çıkaramamıştır. Bu durumdan çok etkilenen, kardeşlik ve cihat duyguları kabaran Kutub, bunun üzerine "Kardeşim" adlı şiiri yazmıştır. Yazdığı bu şiir edebiyat dünyasında büyük bir yankı uyandırmış ve büyük şairler tarafından bu şiire cevap verilmiştir.⁸¹

أَخِي أَنْتَ حُرٌّ وَرَاءَ السُّدُودِ   أَخِي أَنْتَ حُرٌّ بِتِلْكَ الْقُبُودِ

⁷⁸ Huvver, *el-Kabdu 'ale'l-cemri*, s.56.

⁷⁹ Hilal Görgün, "Seyyid Kutub", İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (2006), XXXVII, 64.68.

⁸⁰ Yûsuf el-Azm, *Râidu'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Mu'âsir eş-Şebîd Seyyid Kutub*, Şam, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1980, s.114-115.

⁸¹ Ced', Cerrar, *Şu'arau'd-da'veti'l-İslamiyye fil-'asri'l-badîs*, C.4, s.38.

إِذَا كُنْتَ بِاللَّهِ مُسْتَعَصِمًا   فَمَاذَا يَضُرُّكَ كَيْدُ الْعَبِيدِ
أَخِي سَتَبِيدُ جُيُوشَ الظَّلَامِ   وَيَشْرِقُ فِي الكَوْنِ فَجْرٌ جَدِيدٌ
فَأَطْلِقْ لِرُوحِكَ إِشْرَاقَهَا   تَرَى الفَجْرَ يَرْمُقُنَا مِنْ بَعِيدِ

Kardeşim sen parmaklıklar ardında da olsan özgürsün, kardeşim sen prangalara vurulsan da özgürsün

Sen Allah'a bağlı olduğun zaman, kölelerin tuzağı ne zarar verebilir ki sana

Kardeşim karanlığın ordularını kökten yok edeceksin ve bununla yeryüzünde yeni bir sabah doğacak

Sen rubunu bu fecrin doğuşuna teslim et, o zaman fecrin bizi uzaktan karşıladığını göreceksin

Iraklı şair Velid el-A'zamî (Ö. 2004), bu şiire “Mücadele Yankısı” ile cevap vermiş ve kendisini selamlamıştır.⁸²

أَخِي يَا مُقِيمًا وَرَاءَ السُّدُودِ   تَلُوحُ بِوَجْهِكَ سَيْمًا السُّجُودِ
فَمَهْمَا أَعَدَّ العَدَى مِنْ قُبُودِ   فَلَنْ تَسْتَكِينَ لِحُكْمِ العَبِيدِ

Ey parmaklıkların arkasındaki kardeşim, Secde izleri yüzünde parlıyor

Düşmanlar seni prangalara vursa da kölelerin bükümüne boyun eğmezsin

Sonuç

Mısır, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde siyasi istikrarsızlık nedeni ile sorun yaşayan bir bölge haline gelmiştir. Bölgenin başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere birçok yabancı güç tarafından istila edilmeye çalışılması, zor durumda olan Osmanlı'yı çaresiz bırakmıştır. Mısırlılar, bölgeye vali olarak atanan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın özgürlüğü noktasında yeterince başarılı olamadığından yıllarca İngiliz sömürgesi altında yaşamış ve bu durumdan kurtulmak için de Arap milliyetçiliğinden güç almaya çalışmışlardır. Cemal Abdünnâsır'ın iktidara geçmesiyle başlatılan millileşme politikaları, Mısır halkını heyecanlandırırsa da İngiltere'nin mirasını devralan ABD başta olmak üzere birçok devlet Mısır'ı kontrolü altında tutmaya çalışmıştır.

Siyasi gerginliklerle uğraşan Mısır, ekonomik zorluklar, gelir dağılımındaki dengesizlikler, fakirlik, yolsuzluklar, baskın ve despot yönetim, kayırmacılık ve halkın ülke yönetiminde söz sahibi olamaması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dış mihrakların işgalinden kurtulan Mısır, bu sefer de kendi ülke yöneticilerinin zulümlerine, haksızlıklarına ve yolsuzluklarına maruz kalmıştır.

Bu gelişmelerden etkilenen Arap şairleri kendi kültürel ölçüleri ve siyasi fikirleri çerçevesinde düşüncelerini, tavsiyelerini ve şiir sanatlarını bu bağlamda kullanmaktan geri durmamışlardır. Özellikle içinde buldukları işgal girişimlerini ve baskı rejimlerini özgürlük kavramıyla birlikte kullanan şairlerin sayısı oldukça fazladır.

⁸² Ced', Cerrar, *Şu'arau'd-da'veti'l-İslamiyye*, C.4, s.37.

Bu şairlerin bu olaylara karşı sessiz kalamayıp eleştirdiği ve başka amaçla yazdığı şiirlere siyasi şiir denilir. Bir başka deyişle siyasi şiir, bir hedef doğrultusunda hiciv, övme, yerme gibi şiirin özelliklerinin kullanıldığı bir şiir türüdür. Bu türde bir siyasî görüş, parti veya düşünce eleştirilir, hicvedilir veya methedilir.

Modern dönemde siyasete dair şiir yazar şairler özellikle işgal girişimlerine ve işgalcilere karşı tutumları ile ön plana çıkmışlardır. Devletlerinin ve milletlerinin yararına, partileri, liderleri ve önemli şahsiyetleri eleştirmişler, bazen de yermişlerdir. Şairlerin insani, vicdani, dindar ve milliyetçi yönleri şiirlerinde açıkça görülmektedir.

Günlük siyasi söylemler, zindan şiirleri, İslam dini ile ilgili şiirler, başta Filistin olmak üzere bütün İslam dünyasına dair şiirler ve vatan özlemi, milliyetçilik vb. modern dönemde siyasi şiir temalarından sayılmıştır.

Kaynakça

Abduşşafî, Muhammed, *A'lamu's-Sa'ûd fi Karni'l-İsrâin*, Kahire: Mektebetu Cezireti'l-'Arab, 2017.

Bayram Soy, Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar, *Bilgi*, 30, 2004.

Dayf, Şevkî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fi Mısır*, Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1992.

Ebû Şadî, Ahmed Zeki, *Kadâya's-si'ri'l-mu'âsir*, Kahire: Hindâvi yayınları, 2014.

ed-Dakkâk, Ömer, *el-İtticâbu'l-kavmî fi's-Şi'ri'l-'Arabî'l-hadîs*, Halep: Mektebetu's-Şark, 1963.

ed-Dusûkî, Ömer, *fi'l-edebi'l-hadîs*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1973.

ed-Dusûkî, Ömer, *Mahmud Samî el-Barûdî*, Kahire: Daru'l-Me'ârif, t.y.

el-Azm, Yûsuf, *Râidu'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir eş-Şebâd Seyyid Kutub*, Şam, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1980.

el-Cada', Ahmed Abdullahtif; Cerrar, Hüsnü Ethem, *Şu'arau'd-da'veti'l-İslâmiyye fi'l-'asri'l-hadîs*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1978.

el-Cârim, Ali, Dîvânu Ali el-Cârim, Beyrut: Daru's-Şurûk, 1986.

el-Ezherî, Sanâullah, Mefhûmu'l-Edebi'l-İslâmî ve İslamiyyetu'l-Edebî 'Abre'l-'Usûr, *Journal of Islamic and Religious Studies*, t.y.

el-Faḥûrî, Hannâ, *Tarihü'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut: Menşûrâti'l-Mektebeti'l-Bulsiyye, 1987.

el-Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im, *Dirâsât fi Edebi'l-'Arabîyyi'l-mu'âsir ve Medârisubnu*, Beyrut: Daru'l-Ciyl, 1992.

el-Huraşî, Süleyman, *el-Meşabîr ve's-sucûn*, Riyad: Daru İbni'l-Esîr, 2003.

el-Ma'avvaş, *Salim, Şi'ru's-sucûn fi Edebi'l-'Arabîyyi'l-hadîs ve'l-mu'âsir*, Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-'Arabîyye, t.y.

er-Rafî'î, Abdurrahman, *Şu'arau'l-Vataniyye fi Mısır*, Kahire: Daru'l-Me'ârif, t.y.

- er-Râvî, Habib, eş-Şi'ru's-Siyasî fi'l-'Irakî'l-hadîs, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Beyrut: Amerikan Üniversitesi, 1954
- Gadbân, Zeynep, Mezâhiru's-Şi'ri's-siyasî fi Şi'ri Halil Mutrân, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cezayir: Muhammed Boudiaf üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2016.
- Hiccâvî, Arif, *İhyau's-Şi'ri*, Kahire: Daru'l-Maşrık, 2018.
- Hüseyn, Muhammed Muhammed, *İtticâbât Vataniyye fi's-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984.
- İbrahim, Hâfız, *Dîvânu Hâfız İbrahim*, thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrâhim el-Ebyârî, Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 1987.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Barûdî”, İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), V, 1992.
- Karadavî, Yusuf, *Nefebât ve Lefebât*, Thk. Husni Edhem Cerrâr, Amman: Daru'l-Me'mûn, 2008.
- Mahmud Samî el-Barûdî, *Dîvânu'l-Barûdî*, thk. Ali el-Carim-Muhammed Şefik Ma'ruf Beyrut: Mektebetu'l-'Avde, 1998.
- Na'isa, Hasan, *Şu'arâ Varâe'l-kudbân*, Beyrut: Daru'l-Hakâik, 1986.
- Sabri, İsmail, *Dîvân İsmail Sabri*, thk.: Muhammed el-Kassâs, Amir Muhammed Buhayri, Ahmed Kemal Zekî, Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-'Arabî, t.y.
- Suçin, Mehmet Hakkı, İtiraz Prensi: Emel Dunkul, *Aksi Sanat Edebiyat Dergisi*, 3, 2018.
- Tur, Salih, *Modern Arap Edebiyatının Ünlü Şairi Nizâr Kabbânî ve Poetikası*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, 258.
- Ubeyde eş-Şiblî, *Şi'ru'l-gurbe 'ani'l-Vatani beyne'l-kadîmi ve'l-hadîs*, Katar: Dirâsât fi'l-Edebi ve'l-Fen, 2018.
- Ürün, Kazım, Modern Arap Edebiyatı, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Yalar, Mehmet, *Modern Arap Şiiri*, Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Yıldız, Ahmet, Hâfız İbrahim'in Şiirlerinde Türk İmajı, Konya: Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 25, 2018.
- Zafer Ceylan, *Modern Arap Şiirinde Mito Poetik İsyân Temmûzî Şiir Hareketi*, Ankara: Çizgi Kitabevi yayınları, 2019.